

לא נודד כנף ולא סוס צוהל

“אותה שנה שמתה בה אותה הזקנה נתגלגלה למקום משונה מכל המקומות שראתה מימיה. אווירו רע ועצבות מתוחה שם על הכול. קשה היה להבחין אם העצבות טפלה למקום אם המקום טפל לעצבות. קשה מזה שאין שם לא עלה ולא אילן ולא שיח ולא עשב שדה ולא ירק דשא, לא נודד כנף ולא סוס צוהל חוץ משקצים משוקצים ורמשים לא נראה שם שום בעל חי, כנגדם בצעי מים מרושלים שמעלים צחנה ובתוך המים המעופשים מטלטלים עצמם שרצים משוקצים שפיהם איש בכשר רעהו, ועיניהם המרושעות זה כלפי זה לבלוע זה את זה חיים.” (הסיפור העצוב על הרווקה הזקנה, עגנון)

הערת פתיחה: בצעי מים מרושלים

ברשותכם, גבירותיי ורבותיי, רצף הדיון הזה יעסוק במצבי-יסוד בסיפורת הנוכחית ולאוו דווקא בספרים ספציפיים. אלה, ישמשו לצורך הדגמה. באותה מידה אפשר היה לבחור ספרים אחרים מן המכלול שראה אור במהלך השנה הנוכחית בלא לחוש בהבדל כלשהו. לא הספרים יוצרים את המצב הכללי של הפרוזה העברית, המצב הוא שיוצר את הספרים ואת האווירה. כל העניין מתמצה בעובדה המקרית שהגיעה שעתם של אלה ולא של אחרים להתגלגל למקום משונה שאווירו רע וכנגדו בצעי מים מרושלים ושקצים משוקצים שפיהם איש בכשר רעהו במרחב שלספרות (ולא לה לבדה) אין בו קיום ממשי אלא חלקי, פגום ומעוות. מטעם זה, גם אם אאחז בספר מסוים שיש לו מחבר מזוהה להציג את פגמיו לעין השמש, כביכול, הפגיעה תהא מוגבלת משום שאין במרחב המתואר (ע"י עגנון) שום חמה מאירה ומחממת; מדובר בעולם של צללים והשתקפויות מעוותות שרוב-רובו של ציבור קוראי וכותבי הספרים מבקש לו קיום מחוץ לתחומי הפיזיים והמנטאליים – תחום ממנו אני יוצא אחת לשנה ואליו אני ממהר

לחזור. ושוב, אין מדובר במהלכים המכוונים לדרדור הספרות העברית וקריסתה מצד בעלי עניין מובהקים (מנחם פרי, דן מירון) שכוחם (עדיין) קיים ועומד להציב את הספרות העברית בקונטקסט ממזער (פירור חסר משמעות בתוך 'ספרויות היהודים' – ד.מ.) או הצבתה בהקשר "מתעדכן" של ספרות המגזר והמגדר (מנחם פרי נשכח, מטעמים שרידותיים, ליישר קו עם תלמידיו ודיאדוכיון) – אלא במצב יסוד של הזנחה כללית, מעין מזבלה מקומית המתקיימת מחוץ לגדרות ולחוקים. למעשה, כל מי שהתגלגל למרחב הזה הקרוי 'ספרות עברית', הם אותם שכשלו במרחבים המוארים בתודעת ציבור הצרכנים, שלא הצליחו להיתפש בחכת העניין הכללי (שתשומת ליבו נודדת ומחוסרת מיקוד); אותם שלא זכו לברכת הקרנות הממסדיות הממנות תרגום, לתשומת ליבה רב החן והחסד של צרת התרבות, לאות הצטיינות ציבורי (פרס ספיר, פרס ברנשטיין וכיוצא). הספרות עצמה, היינו, מקום מן המקומות "שאווירו רע ועצבות מתוחה שם על הכול", אינה מייצרת וקטור כוח שיש ביכולתו להעמיד יצירה ספרותית ערכית במרכז תשומת הלב הציבורית. חמור מזה הוא מצב הספרים עצמם – מהראשון ועד האחרון – שהם השתקפות של העולם המתואר אצל עגנון ב'הסיפור העצוב על הרווקה הזקנה', מעין כאוס מנטאלי שקיבל סוג של 'התרת רשות' מטעם הממונים על הפוסט מודרניזם באקדמיות. הספרות העברית, כמעט מיום קיומה, נעדרה אמצעים עצמאיים משלה ובסיס מלכד ומארגן, ומכאן תלותה בממסד הפוליטי או האקדמי או בטעמו הקלוקל, ברוב-המקרים, של הציבור (גם בהנחה מיוסדת מראש שציבור זה נזקק, מפעם לפעם, למה שמכונה "חומר קריאה"). הספרות הנכתבת כאן חייבת "להתיישר" עם המיותרות המוחלטת שלה ולצור את עצמה מחדש על בסיס מתלקח של "עניין ציבורי" רגעי. מקרה 'גדר חיה' הוא בבחינת דוגמא מובהקת למה שמעולם לא היה יותר מניסיון-נפל לשבור את ה"טאבו" (יחסים ארוטיים בין יהודיה לערבי), ניסיון שלא היה זוכה (כקודמיו שעסקו באותו נושא ממש) לשום תהודה אלמלא טמטומם המפלג של ה"ממונים על החינוך" במקומותינו. כמו ב'סיפור על הרווקה הזקנה', אנחנו נקלעים למקום משונה ש"יושביו משונים, גופים שלא נשלמה צורתם, בשר שאין עליו עור, אי אפשר לומר שאינם מבני אדם, שהרי כצורת אדם ניכרת בהם, ואי אפשר לומר שהם חיים, שהרי נשמת חיים אין בהם, ואי אפשר לומר שהם מתים, שיצרו מעיד עליהם שלא מתו.

ועוד, שהם פרים ורבים כבני אדם". צריך לסלק את הצירוף "בני אדם" ולשבץ במקומו את המילה "ספרות" וכיוון הדברים יתבהר. אנו נחזור ונלמד בדרך הקשה שלספרות אין מרחב קיום ולא דרך ללכת בה ולא עצמיות ולא מה שברנר חוזר ומכנה "נפשיות". אכן, לא נודד כנף ולא סוס צוהל.

ועניין נוסף: המבקר מבקש את סליחת ציבור הקוראים: בניגוד לעגנון ב"הסיפור העצוב על הרווקה הזקנה" שאין לפניו שחוק ואין לפניו רחמים, כותב השורות האלה מוצא עצמו נאלץ להתייחס לספרים שנידונים כאן כאל סוג של בדיחה שקרסה אל-תוך עצמה: במקום שאינו יכול לגייס את מידת החומרה והרצינות הראויים, נותרה הבדיחה (וליתר דיוק, ההלצה הגובלת באבסורד) כמוצא אחרון.